

Félni és félni hagyni?

Az élőlények, de megkülönböztetetten az emberi jellemalakulás egyik lényeges tényezője a félelem, és az, hogy miképpen épül bele a tudatba. A cím némi humorra utalhatna, hiszen a jobbára közismert szólásmondás az életre, nem pedig a félelemre vonatkozik, de olyan súlyos, és akár tragikus is váló kapcsolatról van szó, amely érthetővé teszi a szándékos szócserét. A félelem az a speciális eszköz, amely tökéletesen képes megszüntetni a döntési szabadságot, és megbénítani a személyiség kibontakozását.

A félelem maga, akármilyen ijesztően hangzik is, minden élőlény egyik legszükségesebb tényezője, hiszen bármely faj vagy egyed fejlődése elképzelhetetlen nélküle. Félelem nélkül a fajok egymás mellettisége, de még a fajon belüli rangsor kialakulását célzó küzdelmek is akár az önkiszűrésig vezethetnének.

Abban a pillanatban, hogy a fizikai, biológiai törvények feletti tényezők fölénybe jutnak, megváltozik a félelem szerepe. Ami addig szükséges, életmentő gátlásnak minősült, az intelligencia specifikációja, a szociális érzékenység felülkerekedése és nem kevésbé a kommunikáció sajátos továbbfejlődése mellett az önállóvá válás akadályává válik. Ez az a pillanat, amikor a félelem, amely addig a védekezést szolgálta, korlátok közé kényszerül, és így közvetve utat enged a szabad döntés felé. Nem tűnik el nyomtalanul, hiszen a Moro-féle kapaszkodó reflex örök emlékként kíséri az embert egész életén keresztül, de eredeti funkcióját elveszítette, és – normális esetben – az értelem és a személyes meggyőződés kerül vagy kerülhet előtérbe.

Az egyénből indulva a kisebb, majd a nagyobb közösségig haladva, a jelenlévő és kialakuló, vagy kialakított félelem értelmével vagy értelmetlenségével, alattomos aknamunkájával szembe kell néznünk.

Az egyén önalakítása során eljut vagy eljuthat arra pontra, ahol mindennél fontosabbnak tűnik, hogy maga legyen, hogy önállóvá váljon. Ekkor még nem világos előtte, hogy ez szükségszerűen együtt jár azzal, hogy magára marad, és *függetlenné kell* lennie. Az utóbbi következménye, hogy rá kell döbbsennie magányára, és arra, hogy függetlenségét csak kötődéseinek lehántásával, a lét minden

terhét és felelősségét kizárólagosan önmagára terhelve érheti el. Ebben a magára maradottságában két lehetőség kínálkozik.

Az egyik szerint eddigi függőségét újra cseréli, és még keményebben megalázva magát, leborul az ismeretlen hatalom előtt, azzal biztatva magát, hogy semmivé válásával, az új hatalomhoz kapcsolódása által mindenné képes lenni. Erich Fromm szerint: „Éppen körülhatárolt létéből következően olthatatlan vággyal keresi azt, akinek odaadhatja magát, aki megnyugtatóan felülmúlja őt. Ez a kettősség, amely egyrészt önmaga megtalálását sűrgeti, másrészt viszont annak megvalósíthatatlanságával fenyeget, csupán egyet tart kudarcái miatt lehetséges megoldásnak, a lemondást mindarról, amit az értelem lehetségessé tette, és valami szent odaadásban lemond saját megvalósításáról, áthárítva a felelőséget Istenre, vagy arra, akit vagy amit erre érdemesnek minősít.”¹ A másik kísérlet legalább ennyire kérdéses: az, hogy önmaga lépjen Isten helyébe, és legyen az, amivé lenni akarna.

A második lehetőség még kevesebb sikerrel kecsegtet, mert az ember mindig több akar lenni, mint ami, és bár az Isten képerre és hasonlatosságára van megeremlve, a Biblia megfogalmazása szerint képtelen istenné lenni. Az a kettősség, amely a között van, ami az ember ténylegesen, illetve ami elérhetetlen messzeségben van tőle, bár azzá szeretne lenni: a semmi és a valami, a törpe és az óriás, a véges és a végtelen, az élet és a halál mindörökké félelemmel tölti el, és ez kikerülhetetlenül kíséri egész életén keresztül. Ez az egzisztenciális félelem, amit igazából semmivel nem lehet orvosolni, és amire éppen az önállóság és függetlenség döbbsenti rá a gondolkodó embert. A lét nem járható át, nem cserélhető és nem feleltethető meg kívánság szerint.

Az ember szerencséjére fejlődésének kezdeti szakaszában – általánosan fogalmazva gyermekkorában – részben értelmi fejlődésének összetettsége miatt, részben a sajátos környezet, vagyis a család, a szülők jóvoltából a léttel való ijesztő szembenézés várat magára. Az állatok esetében a kezdet lényegében hasonló, a folytatás azonban kemény és életveszélyes, hiszen a szülők gon-

doskodó magatartása a legtöbb esetben egyik percről a másikra megszűnik. A szülő rákényszeríti az önállósodás küszöbén egyensúlyozó utódait saját életükre, még azáltal is, hogy egyszerűen elzavarja őket saját megszokott „vadászterületéről”.

Az ember esetében kissé szelidebb ez a készletelés – *amennyiben van ilyen készletelés*. Többféle megoldás van, amellyel a szülő ellene dolgozik, vagy nem akarja szabadon engedni jól működő gyermekét, és mindent megtesz, hogy az képtelen legyen leválni és önmagává lenni. És itt ismét előtérbe kerül a félelem, bár mondhatnánk, kultúrformában. Anyagilag teszi függővé gyermekét, vagy ha ez nem lehetséges, lelkileg, szellemileg teszi alkalmatlanná, hogy saját életét kialakíthassa, mert mindenről van jobb, sőt egyedül helyes véleménye, aminek következtében a gyermek nem mer maga dönteni. Persze a gyermek is aktív módon teheti lehetetlenné a leválást, amikor szándékos elődszéként a szülőre háritva minden felelőséget, tudatosan tartja fenn a függőséget. Mindkét megoldás csak tragédiához vezethet, hiszen a feszültség, ami elkerülhetetlen, előbb vagy utóbb robbanásához vezet, ahol a szülői féltés (nevezhetjük akár félelemgerjesztésnek is) megöli még a csirját is annak, hogy a gyermek azzá legyen, akinek valójában hiszi magát. Ez az elbátortalanító hadviselés, titkos megfélemlítés, talán tudattalan manipulálás sajátos különlegessége az embernek mint egy kicsiny közösség, a család tagjának.

Az ember olyan élőlény, aki tudatának elégtelenségéből adódó félelme miatt kénytelen bebetegedni az életbe, ha a ránehezülő félelmet nem tudja azt meghaladó bizalommal elensúlyozni. A félelem a tudat és a szabadság feszültségéből születik szükségszerűen. A félelem végső értelemben csak ezek feladásával szüntethető meg. Az ember önmagában, Isten nélkül mint végső „bizalomtárgy” nélkül életképtelen, de az Istenhez kapcsolódás kétértelműséget hordoz, mert bár általa lehetőséget teremthetünk arra, hogy emberré legyünk, de egyidejűleg el is vethetjük ennek a lehetőségét az Istentől való félreértett függőség miatt.²

Ha innen továbblépünk, eljutunk egy másfajta közösségbe, amelyet ne-

¹ E. Fromm, Pszichoanalízis és vallás, Budapest, 1995, 34.

vezhetünk akárminek, de amelyet sajátos ideológia hat át és tart egybe. Ez lehet egyszerűen bármiféle vallás vagy gyülekezet, de természetesen a tömeg, vagyis maga a társadalom is, hiszen az utóbbi kettő egymásnak gyakorlatilag megfeleltethető. A létnek a vallás által támogatott, alapvetően depressziós megítélése és megélése azt jelenti, hogy az embernek már maga a léte is botrány, és ezt igazában csak totális megszüntetésével lehetne orvosolni. Ha azonban nem orvosolható így, akkor a legmagasabb szintű hasznossággal kell és lehet valamelyest elégtételt adni rá. Az ember egyetlen menedéke hasznossága, amely nélkül nincs magyarázat a léte.³

Itt a félelemnek olyan mindent átfogó formájáról van szó, amelyet egyszerűen büntudatnak szoktunk nevezni. Olyan végtelen hatalmú eszköz ez, amelyet még a felkínált isteni megbocsátás is legjobb esetben csak enyhíteni tud, de megszüntetni nem képes, sőt bizonyos értelemben nem is áll szándékában. Hogy ez nyilvánvalóvá váljon, vessünk néhány pillantást a Bibliára.

Az Ószövetség alap gondolata szerint az ember alávetettsége, bűnös volta határoz meg mindenféle vertikális kapcsolatot. Ez annyira alap gondolata, hogy már-már vesszőparipája a Bibliának. Unalomig lehetne idézni a megfélemlítés és megfélemlítettség megfogalmazásait és dicsőretét. Ez a minden vallás alapjául szolgáló istenfélelem, illetve a hozzá kapcsolódó és elmaradhatatlan büntudat, s ezek együttesen képesek tökéletesen megbénítani az ember önmagára találását. Elképesztően sajátos szemléletet találunk a Biblia szövegeiben, például a zsoltárokból: „Az Úr félelme szívet derít, vigszágot és örömet ad, és hosszú életet” (Zsolt 22,12). Egy másikban legalább ennyire zavaros biztatást találunk: „Szolgálatok az Urat félelemmel, és újjongjatok előtte remegve” (Zsolt 2, 11)! Hasonlóan nehezen értelmezhető egy másik prófétai szöveg: „Ha én atya vagyok, hol a tiszteletem, és ha én Úr vagyok, hol a félelem tőlem” (Mal 1,6)? Kiragadott részletnek tűnik ez a néhány mondat, de valójában olyan szemléletmódról tanúskodnak, amely alapvetően meghatározza a Bibliára épülő vallási elképzeléseket, így a kereszténységet is.

A keresztény teológia egészében, ha szabad egyáltalán a kifejezést a páli levelekre alkalmazni, ugyanezt a zavaros elgondolást találjuk, hiszen azt olvassuk: „Nem a szolgaság lelkét kaptátok, hogy ismét csak féljete” (Róm 8,15). Ugyanakkor egy másik helyen ennek a visszájaként ezt a biztatást találjuk: „Félelemmel és rettegéssel munkáljátok üdvösségeteket” (Fil 2,12)! Ezek után döntse el valaki, hogy kell-e rettegni és félni, vagy nem? Zavarba hozó gondolat bonyolítja az összefüggést, ha hozzáteszünk egy másik, jánosinak nevezett mondatot, amely szerint: „a szeretetben nincsen félelem” (1Jn 4, 18). Ez azonban sajnos ma sem sokat zavarja a teológiai rendszerek megalkotását és Jézusra hivatkozó terjesztését.

„Úgy összegezzük ezt a kérdést, hogy pontosan az ösbűn dogmája a legalkalmasabb arra, hogy az embert gonosznak állítsa be, illetve neurotikus, elsősorban szexuális büntudatban és a büntetéstől való félelemben tartsa, és ezt a függőséget az egyház saját hatalmának erősítésére használja ki”⁴, foglalja össze a teológiai problémát Drewermann. – Ennek értelmében ami emberi, az eleve értelmetlen, és Isten és ember között mindenkor csak az úr és szolga függőségi viszonya létezhet, sőt az alávetettség és semmivé alázás maga a boldogság és élet forrása. A legtöbb ember, különösen ha vallásos, úgy érzi, hogy sorsa örökre megpecsételődött, és soha nem nélkülözheti egy felettes hatalom védelmét. Ezt az igényét egy koncentrált apaképben látja megvalósíthatónak, és ez körvonalazza aztán az istenfogalom sajátos karakterét, a félelmetest és a hatalmast.⁵ Ennek az összefüggésnek az alapja és fenntartója a magára maradottság, vagyis az elszigeteltség veszélye, amely olyan súlyos félelmeket gerjeszhet, hogy áldozata képtelenné válik az önálló életre, és (inkább) megmarad egész életére gyermeknek.

Ez éppen az ellentéte a természetes fejlődésnek, hiszen minden élőlény alapvető célja, hogy önmaga legyen, illetve hogy olyanná legyen, mint a megfellebbezhetetlen tekintélyű örök apa. Az etológia, de a pszichológia is egyértelműen bizonyítja, hogy a „felettes lény” távolléte vagy hiánya a fejlődés körülhatárolható

kezdeti szakaszában elképzelhetetlen gátlásokat, illetve a természetes határokkal szembeni teljes közömbösséget lépes létrehozni. Ennek a károsított állapotnak következtében az illető képtelen lesz a normális önállóságra, de a valós kapcsolatépítésre is. Ez a gondolatmenet látszólag idegennek tűnik, valójában azonban nagyon is jelenlévővé válik, ha figyelembe vesszük a fentebb már hivatkozott értéktelenséget és az önállóság kivihetlenségét súlyosító, lényegük szerint vallásnak nevezhető tanításokat. Ezeknek megkerülhetetlen céljuk, hogy az embert amúgy is fenyegető magára maradottságot végtelen súlyúvá növeljék, és az alávetettséget maradandó büntudattá alakítsák.

A büntudat negatív emóciókkal terhelt önértékelési hiányállapot, amely felülírja a bűn valódi nagyságrendjét, és olyan bélyeget sűt az emberre – elsősorban az ösbűn tanítása értelmében –, amelyet az semmiképpen nem képes letépni magáról, illetve – mint ahogy a bibliai őstörténet megkísérli a kiutat megtalálni – a külvilág, a gonosz világ, a sátán és démonai hatalmára igyekszik azt részben vagy egészében áthárítani. Ez a dogmává hatalmasodott ellenőrizhetetlen kiszolgáltatottság pozitív és negatív értelemben is meghatározója lett az ember és Isten kapcsolatának.

A félelem sajnálatos, meglehetősen negatív tanulsága, hogy a pokorra jutással való fenyegetés sokakat jobban visszatart a büntől, mint a mennybeli remény, amelyet bármely vallás ígér. Azokban a vallásokban, amelyekben a vallás büntetés hangsúlyú és örök kárhozattal fenyeget, ritkább a bűnözés, mint azokban, amelyek jutalomcentrikusak, azaz mennyei, paradicsomi örömet helyeznek kilátásba. A természetfeletti büntetéstől való félelem alacsonyabb bűnözési rátát eredményez, állítják az amerikai Harvard Egyetem kutatói, sőt még az érettségi előtt álló diákok esetében is ezt igazolta vizsgálódásuk. Azok a tanulók, akik inkább egy megbocsátó Istenben hisznek, mint a büntető és fenyegető ítélőben, hajlamosabbak voltak csalni.⁶

Az a gondolat, amely szerint félni kell attól, aki szeret, alapvetően értelmezhetlent állítás!

² Drewermann, Pszichoanalízis és erkölcteológia, Budapest, 1998, 21-23.

³ Drewermann, i. m. 54.

⁴ E. Drewermann, I. m. 1998, 16.

⁵ S. Freud, Egy illúzió jövője, Budapest, 1945, 37.

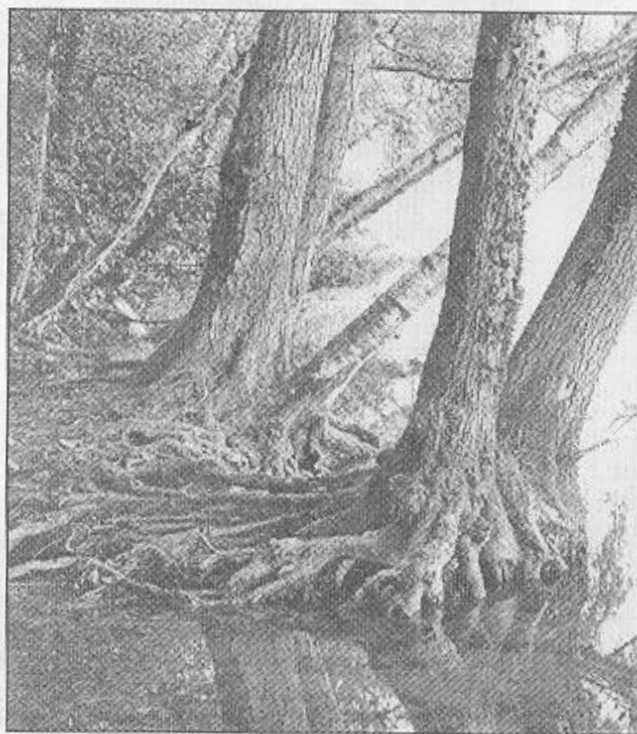
⁶ Bővebben: Siófoki napilap, 2012. 06. 22.

A gyermek, mondjuk egyszerűen, hogy az ember, akkor tudja jól érezni magát, ha feltételezheti a védelem valós vagy szimbolikus jelenlétét, illetve a „felettes lény” helyébe tud lépni. Kétségtelen, a szabadság kockázata megfontolásra késztet, ám mindenféle vallási ideálnak, még ha a Bibliára hivatkozik is, el kellene jutnia oda, amit a pszichológia úgy fogalmaz, hogy *a legnagyobb jutalom az ember számára, ha részben vagy egészében meg tudja szüntetni a félelem okát, vagyis kiszolgáltatottságát, mert önállóságának vállalásával ő maga válhat a „felettes lényé”, a biztonság és védelem forrásává*.⁷ El kell ismerni, hogy ez a gondolati feltételezés – eltekintve attól, hogy az egész emberi élet erről szól – nyilvánvalóan iszonyúan sérülékeny és félreértelmezhető. Az ember boldogan veszi át Isten szerepét, akár mint egyén, akár mint közösség, csak arról feledkeznek el, hogy nem alkalmas erre a szerepre! Ennek árnyékában a vallásos elképzelések sajnos éppen ellentétesen az örökös kiszolgáltatottság fenntartását, lebegtetését, illetve a *védelmezettség* ilyen mértékű kiszámíthatatlanságát, az isteni szándék, a megválthatóság kiismerhetetlenségét célozzák, és így (inkább) az önállóság feladását és a problémamentes tömegbe illeszkedést kínálják megoldásként. Az emberi lét relatív voltát, sebezhetőségét, kiszolgáltatottságát, elégtelenségét csak beszámíthatósága, önmagában való értéke ellensúlyozhatja. Amíg a létezés értéke, elfogadottsága és szükségessége *szükségyszerűen* megkérdőjeleződik, és csupán kívülről várható az értékelése, megbecsülése, addig a bármikor elutasíthatóság félelme az ember örök árnyéka marad.

Hogy a félelem és rettegés mi mindent képes elpusztítani az emberben, annak megítéléséhez elég csak felületesen is elgondolkozni saját életünk vagy a környezetünkben élők életének alakulásán, önállóságunk/önállóságuk relatív voltán. Nem kell messze mennünk, elég felfigyelnünk a médiumok *pusztító* hatásaira, hiszen agresszív reklámok és jelszavak segítségével országokat és népeket lehetett, és lehet ma is *tetszőleges* irányba elmozdítani, amiben a

legnagyobb mozgatóerő ismételtlen a félelem, vagyis a magára maradás rémülete. Világháborúk és világégések mélyén mindenkor a hatalom és a félelem szent és Istentől származtatott szövetsége állt. Persze, ha úgy gondolkozunk, hogy „bezzeg a mi esetünkre ez nem érvényes”, elég a félelem hétköznapi területére, a stressz különböző válfajaira gondolnunk, és még inkább az általa okozott egészségi és lelki károkra, károsodásokra. Ezzel nem akarjuk tagadni a pozitívnak is tekinthető hatásokat.

Végső tanulságként visszaugorhatunk a kezdő gondolathoz: bizony, a *félni és félni hagyni, félelemben hagyni* olyan nagy kísértés, hogy csak nagyon kevesen tudnak és akarnak ellenállni csábításának. Minden igyekezet, amely aranypapírba kívánja csomagolni, és az erkölcs szent eszközévé tenni, semmit sem kisebbít a *megfélemlítés bűnén*. A félelem legkitűnőbb területe a jövő! A vallások

legfontosabb mondanivalója, hogy Isten itt, vagy – ami a legbiztosabb! – az örök életben, a túlvilágon kiegyenlítő helyettünk, de természetesen a mi javunkra, az igazság számláját, amit mi korlátolt időnk és lehetőségeink miatt nem voltunk képesek elvégezni. Ezen igazságtétel legfontosabb tényezője az általunk nem megfelelőnek ítélt pokolba küldése. És itt értünk a csúcspontra, hiszen a pokoltól való félelem válogatás nélkül

mindenféle vallási elképzelésnek évezredek védőbástyája. Itt találkozunk az Isten felé menetelők; azzal a megkülönböztetett sajátossággal, hogy a másik pokla semmi a miénkhez képest, amelyet mi készítünk – a mi Istenünk – mindazok számára, akik nem tartoznak hozzánk, és nem akarnak közénk állni.

Minden vallás legfontosabb dogmája, hogy ő hordozza Isten személyes üzenetét, azért, mert ő tanítja tévedhetetlenül az isteni üzenetet, eltekintve minden más üzenettel. A baj csupán az, hogy a bizonyíthatóság módfelett bizonytalan, hiszen ahogy a Biblia is bevallja: „Istent még senki nem látta” (Jn 1,18), így alig képzelhető el, hogy bárki is Isten személyes üzenetével kérkedhetne. A Biblia végül is ugyanezen okból csupán az Istenre irányuló kapcsolat és függő viszony „papírba foglalása”. Az igazolás önmagát kérdőjelezné meg, hiszen azzal akarnánk bizonyítani, amit bizonyítani akarunk, ez pedig logikailag „totálkáros”, ahogy ma mondanák, szebb nyelven *petitio principii*, ami filozófiailag megengedhetetlen.

Mindezek tanulságaként el kellene fogadnunk, hogy nem vagyunk istenek – bár nagyon szeretnénk azzá lenni –, ennek következtében pedig még saját dolgainkat sem látjuk tisztán. És nemcsak azt kellene elfogadnunk, hogy nem vagyunk istenek, hanem azt is, hogy sem a jézusi, sem más tanítás által nem lehetünk istenné, hanem emberek vagyunk és maradunk, és ez megnyugtató és jó nekünk, hiszen ha választékosan akarnánk kifejezni magunkat: ez az Isten akarata, emberi létünk nem tévedés. Az pedig, hogy Istennel és az általa gyártandó pokollal riogassunk embereket, és nemhogy megszabadítanánk őket félelmeiktől, még tetézzük is azokat, mintha Istentől ránk bízott küldetésünk lenne a félelem fenntartása – bizony, több mint felháborító, maga a felelőtlenség és lelketlenség. Az egyes embernek, de bármely közösségnek is csak egyetlen célja lehet: visszaadni az embernek önmagát, a korlátokkal és tévedésekkel megterhelt emberi lét valós értékét és értelmét.

Sulyok Gábor

⁷ Ranschburg J., Félelem, harag, agresszió, Budapest 1975, 71.